

Fertilitet i religioznost

Lončar, Mila

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:288974>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-20**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Preddiplomski studij sociologije i
engleskog jezika i književnosti

Mila Lončar

Fertilitet i religioznost

Završni rad

Mentor: prof. dr. sc. Željko Pavić

Osijek, 2023.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Katedra za sociologiju

Preddiplomski studij sociologije i engleskog
jezika i književnosti

Mila Lončar

Fertilitet i religioznost

Završni rad

Znanstveno područje: društvene znanosti; znanstveno polje: sociologija; znanstvena
grana: posebne sociologije

Mentor: prof. dr. sc. Željko Pavić

Osijek, 2023.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 14. 9. 2023.

Mila Lončar, 0122232217

Sažetak

Primarni je cilj rada ispitati razinu fertiliteta pojedinih europskih i zapadnih društava u svjetlu vjerske pripadnosti. Temeljna je premisa završnog rada da je fertilitet složena pojava na koju utječu različiti društveni, ekonomski, demografski, psihološki, politički, tehnološki i sociokulturni procesi i promjene. Teorijska podloga rada uključuje sociološke i demografske ideje koje naglašavaju odnos između religije i plodnosti, odnosno fertiliteta. Teorija na kojoj se temelji ovaj rad potkrepljuje se izvodima iz radova o fertilitetu i religioznosti Sjedinjenih Američkih Država te odabranih europskih država.

Ključne riječi: religija, religioznost, fertilitet, namjera plodnosti

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Religijske promjene i trendovi.....	2
3. Uloga namjere fertiliteta	4
4. Usporedba fertiliteta Sjedinjenih Američkih Država i Europe	7
4.1. Analiza trendova	7
4.2. Izdvojeni slučajevi.....	9
5. Rodni režim i utjecaj na fertilitet	9
5.1. Teorija rodnog režima	10
5.2. Utjecaj religije na rodni režim.....	11
6. Promjene u religijskoj populaciji zbog nataliteta.....	13
6.1. Trendovi	13
6.2. Kršćanstvo u Europi	14
6.3. Britanija, Francuska i Nizozemska.....	15
7. Zaključak.....	16
8. Literatura.....	18

1. Uvod

Općeprihvaćena slika standardne obitelji minimalno se razlikuje u zapadnom i zapadnoeuropskom svijetu. Riječ „obitelj“ sama po sebi kreira sliku muškarca koji odlazi na posao, žene koja je zaokupljena djecom i kućanskim poslovima te dvoje, troje ili četvero djece, dobi približno razmaka od godinu-dvije koji trčkaraju po kući. Kada se ova slika obitelji stavi u kontekst religijskih faktora, može se nazvati standardnom, kršćanskom obitelji. Predominantna religija na nekom području uvelike utječe na stvaranje ideje kako prava obitelj treba izgledati, no iako je kršćanstvo dominantna religija u zemljama na čijim će se istraživanjima rad temeljiti, današnje društvo i konstantna fluidnost i promjenjivost u svim društvenim aspektima, pa tako i religijskim, zahtjeva raznoliki pogled na zadanu tematiku. Prvo, religije se razlikuju u svojim normama plodnosti i odgovarajućim kompromisima između kvalitete i kvantitete djece; razlike u vjerskim uvjerenjima između muža i žene također mogu dovesti do sukoba u vezi s odlukama o fertilitetu i mogućim razrješenjem kroz pregovaranje. Drugo, niska razina vjerske kompatibilnosti, blaže rečeno, raznolikosti između supružnika može povećati očekivanu vjerojatnost razvoda braka i time smanjiti optimalnu količinu ulaganja u ljudski kapital. Ovaj rad se zapravo bavi upravo tim, definiranjem odnosa religioznosti i broja djece u obiteljima različitih vjerskih pripadnosti te korelaciji između općeg opadanja religioznosti i općeg opadanja fertiliteta u odabranim zemljama. Postavlja se slijedeće pitanje: jesu li paralelni trendovi smanjenje religioznosti i smanjenje plodnosti međusobno povezani – stoga negativni? (Brañas-Garza, Neuman, 2006). Donose se zakoni koji uređuju bračne odnose, obiteljske strukture i legalizaciju razvoda. Napredak novih metoda kontrole rađanja, biogenetskih istraživanja i reproduktivnih tehnologija ono je što definira sektor znanosti i tehnologije koje također imaju utjecaj na fertilitet, ali su i usko vezane uz religioznost. U kontekstu religijskog formiranja slike o tome kako obitelj treba izgledati, religioznost utječe i na stav o navedenim znanstvenim napredcima. Upravo je to glavna tema i cilj ovoga rada, prikazati način na koji religioznost utječe na stavove o osnivanju obitelji, bračnoj zajednici i općem podizanju djece s ciljem usađivanja „pravih“ obiteljskih vrijednosti te utjecaju na samu stopu fertiliteta.

2. Religijske promjene i trendovi

„Iako se predviđa da će relativno mlada kršćanska populacija regije poput subsaharske Afrike rasti u narednim desetljećima, isto se ne može reći za kršćansku populaciju posvuda. Posljednjih godina kršćani su imali nesrazmjerno velik udio u svijetu umrlih (37%) – velikim dijelom zbog relativno starije dobi kršćanskog stanovništva na nekim mjestima. To posebno vrijedi za Europu, gdje se procjenjuje da broj umrlih već premašuje broj rođenih među kršćanima“ (Pew Research, 2017). Ovaj problem opadanja fertiliteta među kršćanima može se direktno povezati s opadanjem pripadnika kršćanske vjere općenito. Kako je navedeno, uzrok manjeg fertiliteta, odnosno veći broj smrtnosti, povezan je sa visokom starošću kršćanske populacije. Trendovi vezani za religiju imaju utjecaj na sâm fertilitet, a opadanjem potrebe za religijskom pripadnošću, uočava se i sam pad u fertilitetu ateista i agnostika. Unatoč tome što sada čine otprilike 16% svjetske populacije, smatra se da je samo 10% dojenčadi rođeno od majki koje nisu bile pripadnice vjerske zajednice između 2010. i 2015. Manjak rođenja među onima koji nisu povezani pruža objašnjenje zašto je broj „religioznih nepripadnika“ (uključujući ateiste, agnostike i one koji nemaju određenu vjeru) očekuje se da će pasti kao postotak globalne populacije u sljedećim desetljećima. Samo 9% dojenčadi će roditi žene koje nisu vjerski opredijeljene između godina 2055. do 2060., dok će 36% ili 35% novorođenčadi roditi muslimani odnosno 35% kršćani (Frejka, Westoff, 2006).

Postavlja se pitanje, koliko religijski trendovi zapravo utječu na fertilitet te kakve rezultate ili posljedice religijski trendovi mogu donijeti u budućnosti stope fertiliteta. Kao primjer se mogu navesti Sjedinjene Američke Države. Sastav stanovništva SAD-a prema vjerskim denominacijama mijenjao se tijekom vremena. Stoljećima su Sjedinjene Države bile pretežno protestantska zemlja. To bi se moglo promijeniti u bliskoj budućnosti jer je postotak protestanata u SAD-u smanjen zbog imigracije iz rimokatoličkih zemalja, imigracije s Bliskog i Dalekog istoka te porasta broja agnostika, ateista i drugih neteista (Frejka, Westoff, 2006). Povezanost svijeta s televizijom i internetom, razvoj medijske infrastrukture, a posebice rast globalne računalne mreže samo su neki od primjera kako globalne promjene koje su se dogodile u posljednjim desetljećima 20. stoljeća i globalizacijski procesi koji su se dogodili u prvog desetljeća ovog stoljeća idu ruku pod ruku ili kao rezultat uzrokuju trajne strukturne promjene u društvu, pa tako i u religijskom aspektu.

Životni uvjeti mnogih ljudi mijenjaju se kako modernost napreduje, smanjujući njihovu izloženost naglim, nepredviđenim opasnostima. Osim toga, socioekonomske razlike imaju

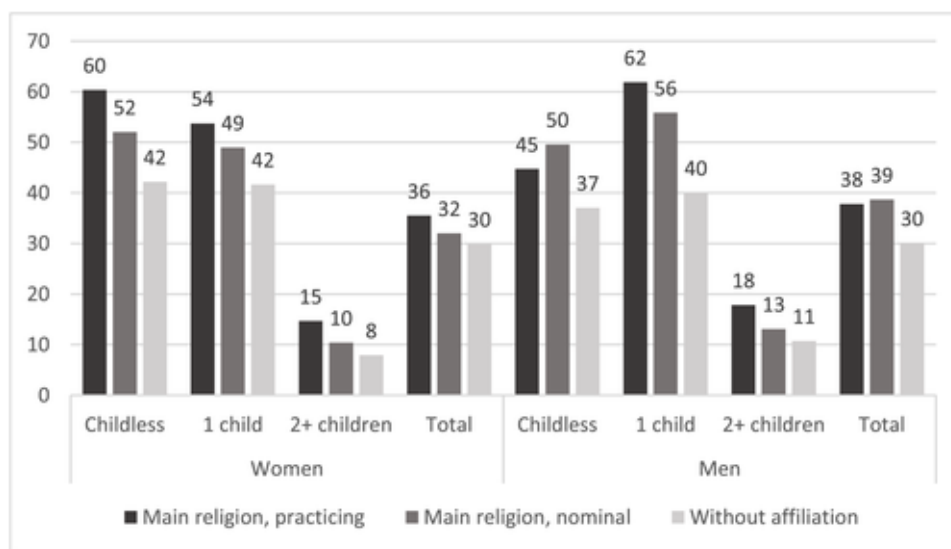
značajan utjecaj na sigurnost ljudi. Značenje religijskih uvjerenja se tako povećava, a smanjuje u sigurnijim zajednicama, i obrnuto. Norris i Inglehart (2004) analizirali su proces sekularizacije na temelju Svjetske studije vrijednosti (istraživanja 79 zemalja) i niza drugih materijala. Njihov glavni zaključak je da sekularizacija – sustavna erozija vjerskih običaja, vrijednosti i vjerovanja – napreduje, osobito u naprednim zemljama i među imućnijim slojevima stanovništva, ali da to ne znači da je svijet u cjelini postao manje religiozan. Istraživanja Norrisa i Ingleharta pokazuju da se sekularizacija temelji na egzistencijalnoj sigurnosti (Frejka, Westoff, 2006). Položaj žena mijenja se, žene imaju više izbora u životu, ljudi vrijede više, a rast stanovništva i stope plodnosti padaju kako bogatije kulture postaju sekularnije. Stope plodnosti i rast stanovništva još su veći u zemljama u razvoju zbog nedostatka modernosti i općenito slabog sigurnosnog okruženja, no kako to uječe na sam fertilitet i koja je razlika između Europe i SAD-a u ovakvim trendovima? Ovaj trend kao rezultat direktno prikazuje kako žene odgađaju rađanje za kasniju dob, uglavnom zbog upisa na tercijarno obrazovanje, fokusiranja na zaposlenje, stambene i ekonomske neizvjesnosti, upuštanja u predbračnu zajednicu i odgađanja braka u kasnijoj dobi.

Većina studija slaže se da je vjerska pripadnost opala u Sjedinjenim Državama od 1970-ih; na primjer, posljednjih je godina više Amerikanaca odabralo „ništa“ kad su ih pitali da identificiraju svoju religiju, međutim, nekoliko nedavnih studija zaključilo je da se posjećivanje vjerske službe, vjera u Boga i molitva nisu promijenili ili su se čak povećali posljednjih godina (Twenge, Sherman, 2016). Stoga ovo istraživanje pokazuje da iako se više ljudi nije identificiralo kao pripadnici određene religijske tradicije, privatna vjerska praksa i uvjerenja Amerikanaca (tj. one vjerske prakse, discipline i uvjerenja koja se mogu provoditi sami ili bez izričite vjerske pripadnosti) i posjećivanje vjerskih obreda ostalo je nepromijenjeno, barem do sredine i kasnih 2000-ih, kao i većinska pripadnost kršćanske religije i prakticiranje uvjerenja iste. Ovakvi podatci razlikuju se od onih vezani za Europske zemlje. Sve veći broj ljudi u zapadnoj Europi povezan je s religijom koja nije kršćanstvo kao rezultat imigracijskih trendova, a muslimani čine najveću skupinu među njima (Pew Research 2009). Uspoređujući muslimane s većinom kršćana, oni su općenito pobožniji i imaju višu stopu plodnosti. Međutim, treba napomenuti da nekršćanske skupine čine manje od 10% populacije u nacijama ispitanim u ovoj studiji (Pew Research 2012), a veličine uzorka za te skupine su skromne. Stoga je primarni fokus ove studije na trendovima u plodnosti među kršćanskim denominacijama i stalno rastućem broju nepovezanih ljudi (Peri-Rotem, 2016).

3. Uloga namjere fertiliteta

Istraživanja su pokazala da se planovi za rađanje djece razlikuju ovisno o razini religioznosti: religiozne osobe općenito namjeravaju imati veći broj djece od svojih nereligioznih vršnjaka. Na razini stanovništva razlike u vjerskoj plodnosti su važne jer veća plodnost među nekim vjerskim skupinama može promijeniti njihovu veličinu i konačno vjerski sastav stanovništva (Buber-Ennsner, Berghammer, 2021). Prijašnja su istraživanja opetovano pokazala da religiozni ljudi planiraju imati više djece i to čine od svojih nereligioznih kolega. Još nije poznato, međutim, ostvaruju li religiozni ljudi svoje namjere češće od nereligioznih ili njihov veći broj djece samo odražava njihove više namjere. Istraživanje iz 2021. godine *Religioznost i ostvarenje namjera plodnosti: komparativna studija osam europskih zemalja* došlo je do jasnih zaključaka utjecaja religioznosti na namjeru fertiliteta. Slijedeća tablica prikazuje namjere ispitanika u imanju potomstva u bliskoj budućnosti (3 godine), podijeljena je na muškarce i žene, a rezultati istraživanja o namjeri imanja potomstva potvrđuju da praktični kršćani općenito namjeravaju i imaju više djece od nominalnih kršćana i osoba koje se klasificiraju kao nevjernici.

Tablica 1: Namjere ispitanika za fertilitet u naredne tri godine s obzirom na religiju

Izvor: Berghammer, C. i Buber-Ennsner, I. (2021). „Religiosity and the realisation of fertility intentions: A comparative study of eight European countries“

Slijedeće istraživanje koje će dati uvid u namjeru ostvarivanja potomstva zasniva se na populaciji Sjedinjenih Američkih Država. Iako starije istraživanje (2008.), *Religioznost i plodnost u Sjedinjenim Državama: uloga namjera plodnosti* također daje jasnu sliku o utjecaju religioznosti na samu namjeru fertiliteta, koristeći podatke iz Nacionalnog istraživanja rasta

obitelji (NSFG) iz 2002., pokazuje se da žene koje kažu da je religija „vrlo važna“ u njihovom svakodnevnom životu imaju i višu plodnost i veću planiranu plodnost od onih koje kažu da je religija „donekle važna“ ili „nevažna“ (Hayford, Morgan, 2008). Samo istraživanje bazira se na istom pitanju kao i ovaj rad, žele li religiozni ljudi više djece i ako da, zašto. Prema istraživanju, ljudi koji pridaju veću vrijednost vjeri također imaju tradicionalnije poglede na spol i obitelj, a to značajno doprinosi jazu u plodnosti. Viša plodnost među katolicima pripisivala se katoličkoj doktrini koja zabranjuje kontrolu rađanja, ali i razlikama u obrazovanju i prihodima između katolika i protestanata, osebujnoj obiteljskoj kulturi useljeničke katoličke populacije te istaknutom mjestu crkava i katoličkih škola u katoličkim zajednicama (Hayford, Morgan, 2008).

Opadanje značaja denominacije u religijskom aspektu SAD-a nakon Baby Booma podudara se sa zamjenom katoličko-protestantskih razlika u stopama nataliteta s univerzalnijim „religijskim učinkom“. Doktrinarne razlike između vjera imale su manje značajan utjecaj na religiozna iskustva jer su američke zajednice postajale sve više usredotočene na individualni duhovni izričaj nego na slijedeće krutih vjerskih propisa. Stope promjene vjeroispovijesti rastle su tijekom 1960-ih i 1970-ih, iako su se društvene nejednakosti između denominacija (kao što su regija stanovanja i obrazovanje) smanjile (Wuthnow, 1988). Potrebno je naglasiti kako ove promjene ne znače nužno da religija postaje sve slabija ili manje značajna, ali implicira se da bi specifične religijske doktrine o reproduktivnom ponašanju i institucionalno provođenje takvih standarda mogli biti manje značajni elementi odnosa između religije i plodnosti. Kao što je već navedeno na početku rada, religijske sheme često uključuju stavove i vrijednosti o primjerenom ponašanju povezanom s obitelji. Odnosno, priče o tome što znači biti religiozna osoba preklapaju se s pričama o samim „obiteljskim vrijednostima“. Vraćamo se na pitanje zašto su religiozni ljudi više naklonjeni fertilitetu nego nereligiozni. Odnos između vjere i obitelji u formiranju ljudskog identiteta vidi se u povezanosti između važnosti vjere, težnji za plodnošću i obiteljskih vrijednosti.

Političke skupine s vjerskim predznakom, poput Kršćanske koalicije i Zabrinutih žena za Ameriku, pozivaju na povratak kršćanskim načelima. Njihovim dnevnim redom dominiraju „pro-family“ načela, poput protivljenja pobačaju i homoseksualnim brakovima i zahtijevanja samo apstinencije u školskim programima spolnog odgoja (Hayford, Morgan, 2008). U Nacionalnom istraživanju rasta obitelji iz 2002. godine intervjuirano je 1360 žena u dobi od 20 do 24 godine. Analiza je promatrala povezanost između važnosti religije i željene veličine obitelji. Fokus je bio na žene koje tek osnivaju obitelji i u ranim su dvadesetima. Rezultati ovog istraživanja također pokazuju kako je religioznost proporcionalna s namjerom ostvarivanja

potomstva. Slijedeća tablica potvrđuje da žene kojima je religija važna u svakodnevnom životu imaju veće namjere plodnosti. U usporedbi s nereligioznim ženama, koje u prosjeku imaju dvoje djece, žene kojima je vjera donekle važna planiraju 0,31 dodatnog djeteta, a žene kojima je vjera vrlo važna u svakodnevnom životu planiraju 0,69 dodatnog djeteta. Razlike po važnosti vjere su statistički značajne na razini 0,001. Tablica prikazuje broj planirane plodnosti podjeljene na žene koje su izjavile kako je religija vrlo bitna, donekle bitna i naposljetku nebitna:

Tablica 2: Planirana plodnost s obzirom na važnost religije u ispitanih žena

Wantedness and Timing of Births, By Importance of Religion

	By importance of religion to mother:			All women
	Very important	Somewhat important	Not important/ no religion	
Total fertility rate (children/woman)	2.3	2.1	1.8	2.2
Number of births	1472	782	466	2720
Proportion of births unwanted	0.13	0.13	0.20	0.14
Proportion of births unplanned	0.48	0.52	0.61	0.51
Mean age at first birth (years)	25.6	25.5	25.3	25.5
Mean age at second birth (years)	28.2	27.6	27.0	27.9

Izvor: Hayford, R. S. i Morgan, S. P. (2008). „Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions“

4. Usporedba fertiliteta Sjedinjenih Američkih Država i Europe

4.1. Analiza trendova

„U posljednja dva do tri desetljeća postalo je evidentno da su plodnost i religioznost viši u Sjedinjenim Državama nego u Europi. Ta se razlika smatra kritičnom jer je europski fertilitet u prosjeku znatno ispod zamjene“ (Frejka, Westoff, 2006). Uzrok ovakve pojave pada fertiliteta do te granice gdje ga je ekstremno teško obrnuti ka pozitivnom rastu može se, s obzirom na do sada istraženo i napisano u prethodnim poglavljima, direktno povezati s religioznošću u SAD-u i Europi. Iako je vidljivo da je sama stopa religioznosti u SAD-u viša, kao uzrok pada fertiliteta u Europi nije nužno navesti samu nereligioznost, već nehomogenost u usporedbi sa ekstremno homogenom religioznošću Amerike.

„Plodnost je veća u SAD-u u usporedbi s Europom u cjelini ili s Europskom unijom, no plodnost u nizu zemalja sjeverne i zapadne Europe praktički je isto kao u SAD-u“ (Frejka, Westoff, 2006). Iako se u ovom radu istražuje povezanost stope religioznosti i njene proporcionalnosti s fertilitetom, u prijašnjim poglavljima naveli smo druge faktore kao modernost i suvremenost društvenog uređenja u pojedinim državama, no čak i s tim moramo povlačiti paralelu religioznosti jer religioznost u slabije razvijenim zemljama dolazi do izražaja više nego u onim razvijenijim. Iako su općenito niži, dugoročni obrasci plodnosti u Europi bili su usporedivi s onima u SAD-u. Uz neke iznimke, fertilitet prije tranzicije često se kretao od četiri do više od pet rođenih po ženi tijekom prve polovice 19. stoljeća, a tranzicija je obično započinjala krajem 19. stoljeća ili čak početkom 20. stoljeća. Plodnost se značajno smanjila između kasnog 19. stoljeća i kasnih 1930-ih kako su te nacije prelazile iz tradicionalnih u suvremene industrijalizirane (Frejka, Westoff, 2006).

Tablica 3: Ukupne stope fertiliteta razdoblja, odabrane razvijene zemlje, 1970.–2002.

Country	Total period fertility rate				
	1970	1980	1990	2000	2002
Norway	2.5	1.7	1.9	1.9	1.8
France	2.5	2.0	1.8	1.9	1.9
Austria	2.3	1.7	1.5	1.4	1.4
Italy	2.4	1.6	1.3	1.2	1.3
Hungary	2.0	1.9	1.9	1.3	1.3
Russia	2.0	1.9	1.9	1.2	1.3
United States of America	2.43	1.85	2.08	2.06	2.01
Europe of 15	2.38	1.82	1.57	1.50	1.50
US/Europe of 15 (in %)	102	102	132	137	134

Izvor: Frejka, T. i Westoff, C. (2006). „Religion, Religiousness and Fertility in the U.S. and in Europe“

Na prethodnoj tablici je prikazano upravo kako se plodnost značajno smanjila između kasnog 19. stoljeća i kasnih 1930-ih kako su te države prelazile iz tradicionalnih u suvremene države. Unatoč tome što je bio relativno mali, poslijeratni baby boom dogodio se u europskim zemljama. Nakon toga, sve zemlje sjeverne, zapadne i južne Europe bilježe značajan pad plodnosti tijekom kasnih 1960-ih i cijelih 1970-ih. Plodnost se stabilizirala tijekom 1980-ih, a posebno u 1990-ima, još jednom općenito niža nego u SAD-u. Na primjer, u usporedbi sa SAD-om, stope plodnosti bile su nešto niže u Francuskoj i Norveškoj. Druge nacije, uključujući Austriju i Italiju, imale su znatno niže stope nataliteta (Frejka, Westoff, 2006). Osim zapadnih zemalja, u nekadašnjim socijalističkim nacijama Srednje i Istočne Europe, obrasci rađanja i njihov razvoj tijekom posljednjih nekoliko desetljeća bitno su se razlikovali od onih u svim zapadnim zemljama. Prije radikalnih političkih, ekonomskih i društvenih promjena oko 1990. godine, plodnost je općenito bila stabilna; bilo je nekih iznimaka, ali općenito, plodnost nije opadala, bila je blizu razina zamjene, a dobni obrasci rađanja bili su umjereno napredni, a ne odgođeni. U 1990-ima došlo je do značajnog smanjenja plodnosti nakon toga. Početkom dvadeset i prvog stoljeća, ukupne stope plodnosti tijekom razdoblja pale su na između 1,2 i 1,3 rođenja po ženi u praktički svim nacijama prikazanim u tablici iznad.

Prateći ove podatke, potrebno ih je usporediti s razlikama u stopi religioznosti SAD-a i Europe. Mnogo je dokaza koji upućuju na to da su Amerikanci religiozniji od Europljana, barem u smislu važnosti za njihov život. Međutim, postoje dvije nacije u kojima je, do relativno nedavno, religioznost bila usporediva s onom u SAD-u, posebice u Italiji i Irskoj. Iako neki akademici to osporavaju, većina statistika i publikacija pokazuje da je Europa još uvijek u procesu postajanja sekularnijom. Društva su sve više sekularna kako postaju bogatija i obrazovanija (Frejka, Westoff, 2006). Na koji način religioznost direktno utječe na fertilitet, u tri koraka pokušao je pojasniti Kevin McQuillain: prvi korak je da dotična religija definira norme ponašanja koje utječu na ponašanje u vezi s plodnošću. Objašnjava kako te norme ili pravila mogu upravljati ponašanjem koje je izravno povezano s neposrednim odrednicama plodnosti, kao što su kontracepcija, sterilizacija i pobačaj, ali također mogu uključivati smjernice za ulazak u seksualne odnose, podržavanje nuklearnih obitelji, pa čak i uvjerenja o obvezama koje imamo imati našim precima. Odgovarajuće uloge muškaraca i žena u društvu, na primjer segregacija muslimanskih žena, koja ograničava njihove mogućnosti za karijeru osim roditeljstva, neki su veći problemi društvene organizacije koji u konačnici mogu utjecati na plodnost. Zatim navodi drugi korak: religija mora imati alate potrebne za širenje ovih ideala i standarda, poticanje privrženosti i kažnjavanje neposluga. Na tri različite razine – u širem društvu, u zajednici i u životu svake osobe – može se osjetiti učinak institucionalne religije i

treći korak, a to je da religija ima značajnu ulogu u društvenom identitetu svojih sljedbenika (McQuillan, 2004).

4.2. Izdvojeni slučajevi

Već je spomenuto da je SAD pretežno protestantska zemlja, a nakon protestantske religije slijede rimokatolici, no u istraživanju religioznosti i fertiliteta treba se spomenuti i izdvojen slučaj mormona u SAD-u. Skupina ljudi koji se identificiraju kao mormoni prakticiraju mormonizam, glavni ogranak pokreta svetaca posljednjih dana koji je osnovao Joseph Smith u sjevernom dijelu države New York 1820-ih. Mormoni imaju snažan osjećaj pripadnosti koji je ukorijenjen u njihovim uvjerenjima i nasljeđu. Višestruki brak, vrsta vjerske poligamije, bio je jedan od ključnih doktrinarnih problema koji su karakterizirali mormonizam u 19. Stoljeću (Hill, 2009). U istraživanju iz 1986., mormoni se navode kao izdvojeni slučaj pozitivne stope nataliteta u SAD-u. Opće je poznato da je plodnost mormona bila znatno viša od nacionalne brojke SAD-a. Prema nedavnoj analizi, mormoni u prosjeku imaju znatno više djece (3,3) od katolika (2,4), konzervativnih protestanata (2,3) i liberalnih protestanata (2,0). Najčešće opravdanje za ovaj obrazac visoke stope rađanja je pronatalitetna teologija njihove Crkve. Nadalje, čini se da pozitivan stav prema rađanju djece, u njihovom slučaju uvelike nadmašuju negativan stav prema korištenju kontracepcijskih metoda (Heaton, 1986).

U izdvojenom slučaju u Europi, izdvojeno je istraživanje provedeno u Španjolskoj, gdje je premisa bila utvrditi vezu između pada fertiliteta i pada stope religioznosti u Španjolskoj. Motivacija za istraživanje bio je iznimno izražen pad rođene djece u posljednje vrijeme. „Španjolska je tijekom posljednjih desetljeća svjedok dva paralelna trenda: (1) dramatičan pad stopa plodnosti, sa stope nataliteta od 3 djece sredinom 1950-ih, na 2,8 u 1975., i na samo 1,2 u posljednjim godinama. Vrlo oštar pad započeo je 1975. (na početku demokracije) i pratio je stalan klizeći put do kasnih 1990-ih kada se stabilizirao na stopi od 1,2 djece“ (Brañas-Garza, Neuman, 2006). Empirijski rezultati na kraju ovog istraživanja pokazuju da ne postoji izravna veza između religioznosti i plodnosti – ljudi koji su religiozniji nemaju više djece. Smatra se da je ženski „ukus za djecu“ dijelom oblikovan njihovom ranom izloženošću religioznosti svojih roditelja. Varijacije među religioznim i nereligioznim ljudima najvjerojatnije imaju veze s načinom na koji se kontracepcija i pobačaji prakticiraju među religioznim i nereligioznim osobama.

5. Rodni režim i utjecaj na fertilitet

5.1. Teorija rodnog režima

U ranijim poglavljima spominjala se sama namjera ostvarivanja potomstva i kako se ona razlikuje s obzirom na stopu religioznosti. U ovom poglavlju uvodi se pojam rodnog režima i njegov utjecaj na sam fertilitet. Premisa istraživanja na koje će se referirati ovaj rad i ovo poglavlje je može li rodni režim objasniti razlike između zemalja i njihove stope fertiliteta i religioznosti. „Teorija rodnog režima bavi se alternativnim oblicima rodnih odnosa na makrorazini i transformacijom patrijarhata/rodnog režima iz privatnog, domaćeg, predmodernog oblika u javni, moderni oblik“ (Walby, 2020). Ovu teoriju možemo direktno povezati i sa teorijom o stopi fertiliteta između slabije i visoko razvijenih zemalja. Postoje značajne međunacionalne razlike, prema istraživanju o povezanosti religioznosti i namjera plodnosti. Utvrđeno je da religioznost ima veliki i pozitivan učinak na namjere plodnosti u nekim zemljama, dok je u drugima imala slabiji ili neznačajan učinak, no upravo uzroci ovih međunacionalnih razlika dovode se u pitanje. „Tvrđimo da se u zemljama s tradicionalnijim režimima može očekivati jači učinak religioznosti na namjere plodnosti nego u zemljama s egalitarnijim gledištem. Koristimo se prvim valom Ankete o generacijama i spolu te u našu analizu uključujemo podatke iz ukupno 12 europskih zemalja“ (Bein, Gauthier, Mynarska, 2021).

Ovdje proširujemo tvrdnju da kulturni ili institucionalni kontekst nacije može modificirati vezu između religioznosti i težnji za plodnošću na individualnoj razini. Upravo će slijedeće istraživanje o rodnom režimu pokušati razjasniti faktore koji utječu istovremeno i na religioznost i na fertilitet, što omogućuje povezivanje religioznosti (na mikrorazini) s rodnom prirodom religija i njihovih perspektiva o rodnim ulogama (na makrorazini) i omogućuje operacionalizaciju razlika između konzervativnijih i liberalnijih situacija u smislu institucionalnih i normativnih stavova. Kako bismo razumjeli međunacionalne razlike u ovom odnosu na individualnoj razini, ključno je razumjeti kako rodne norme u različitim zemljama mijenjaju odnos između religije i težnji za plodnošću na individualnoj razini (Bein, Gauthier, Mynarska, 2021).

Već je navedeno u prijašnjim poglavljima kako je većina razvijenih zemalja doživjela je nagli pad stope plodnosti. Rodna ravnopravnost, umjesto tradicionalnijih objašnjenja za ovaj fenomen, kao što je veća uključenost žena na tržište rada, nedavno je zaokupila interes javnosti. Muške kućanske obveze, također poznate kao ženski „dvostruki teret“ ili „druga smjena“, nisu se povećale kako je rasla participacija žena na tržištu rada (Mills et al. 2008).

Rezultati ovog istraživanja pokazali su kako što se tiče vjerskih običaja i denominacija, postoje značajne razlike među državama. Vjerske obrede najrjeđe pohađaju ispitanici iz Francuske i Češke, a velika većina navodi da ih nikada ne pohađa. Međutim, u Francuskoj se većina ispitanika još uvijek smatra kršćanima, dok je Češka jedina zemlja u uzorku u kojoj je većina ispitanika ne pripadaju niti jednoj vjeri. Poljski, rumunjski i gruzijski ispitanici, s druge strane, najvjerojatnije će posjećivati vjerske službe jednom mjesečno ili više. Oni su također najmanje vjerojatni da uopće ne pripadaju nijednoj religiji. Općenito, žene će vjerojatnije pripadati vjerskoj denominaciji i posjećuju vjerske službe češće od muškaraca. Ove su rodne razlike u religioznosti izraženije među istočnim europskim zemljama, posebice u Bugarskoj, Rusiji, Gruziji i Rumunjskoj (Bein, Gauthier, Mynarska, 2021).

Ovdje se dolazi do zanimljivog zaključka. Visoko religiozne žene bit će namamljene da uđu u radnu snagu ako vjerske institucije zauzmu popustljiviji pristup ženama koje žele kombinirati karijeru i djecu. Stoga žene koje prakticiraju strogu religiju mogu imati koristi od obiteljske politike povezane s ravnopravnijim rodnom sustavima na usporediv način sa ženama koje prakticiraju manje strogu religiju. Stoga, u usporedbi s tradicionalnim zemljama, egalitarne zemlje imaju više stope visoko i niže religioznih žena koje namjeravaju imati djecu. Stoga, za žene, ali ne i za muškarce, religija ima povoljan učinak na namjere plodnosti koje su dosljedne bez obzira na rodne norme (Bein, Gauthier, Mynarska, 2021).

5.2. Utjecaj religije na rodni režim

Zaključili smo da rodni režim utječe na samu stopu fertiliteta, no kako sama religioznost direktno utječe na rodni režim. Na odluku o rađanju djece utječe rodni režim pod utjecajem vjere na više načina. Razumijevanje ovog utjecaja posebno zahtijeva razumijevanje pronatalitetnih religijskih ideja koje smo spomenuli i u prethodnim poglavljima u slučaju mormona. Utjecaj navedenih religijskih načela Goldscheider (1971) je sažeo kao „partikulariziranu teologiju“ i naglasio da mnoge religije izričito potiču svoje sljedbenike da imaju mnogo djece. Osim toga, religije često naglašavaju vrijednost braka i ulogu žene kao majke i skrbnice, kao i druge obiteljske vrijednosti povezane s roditeljstvom. Na primjer, Katolička crkva je uspostavila niz pronatalitetnih smjernica i ideala u vezi s brakom i obitelji. Jače veze i povećan kontakt s drugim vrlo religioznim pojedincima, koji mogu dijeliti slične poglede na obitelj i djecu, dodatni su rezultati visoke razine religioznosti. Drugim riječima, promicanje veće obitelji jedan je od načina na koji religija može utjecati na to kako ljudi

odlučuju hoće li ili ne imati djecu (Bein, Gauthier, Mynarska, 2021).

No religija u ovom slučaju ne utječe direktno na fertilitet, već na rodne uloge i sliku o tome koje su dužnosti supružnika u braku pa samim time i o tome kako prava obitelj treba izgledati. Činjenica da su religije rodno određene institucije same po sebi služi kao primarni mehanizam pomoću kojeg rodni režim može utjecati na odnos između religioznosti i težnji na individualnoj razini za rađanjem djece. Tradicionalne rodne uloge promiču mnoge vjere, a postoje i različiti zakoni za muškarce i žene. Na primjer, samo muškarci mogu postati svećenici u Katoličkoj crkvi i Ruskoj pravoslavnoj crkvi. Većina religija također je razvila rodne uloge u kući, naglašavajući ideal žene kao majke pune ljubavi i pristojne supruge. S druge strane, od žena se očekuje da budu pristojne supruge i hraniteljice, dok muškarci to nisu. Mnoge se religije protive emancipaciji žena ili ravnopravnosti spolova (Bein, Gauthier, Mynarska, 2021).

Iako izravno učenje o pronatalitetnom pokretu također može imati utjecaja, utjecaj religije na plodnost također je pod utjecajem promicanja ovih tradicionalnih rodni normi. Mjera u kojoj su rodne uloge koje promiču rodni režimi (na makrorazini) konzistentne s onima artikuliranim na individualnoj razini može stoga biti povezana s predloženim mehanizmom za to kako rodni režim moderira odnos na mikrorazini između religioznosti i plodnost. Na primjer, konvencionalni rodni režimi obično stavljaju naglasak na obitelji s muškarcima koji zarađuju.

6. Promjene u religijskoj populaciji zbog nataliteta

6.1. Trendovi

Do sada smo vidjeli kako religioznost utječe na fertilitet, kako rodni režim utječe na fertilitet i kako religioznost utječe na rodni režim i koliki utjecaj ima homogenost religioznosti. No utječe li i sam broj rođenih i umrlih na religioznu populaciju i kako se religiozna populacija mijenja zbog broja rođenih i umrlih. Na slijedećoj tablici prikazan je broj rođenih i umrlih u kontekstu pripadnika najviše zastupljenih religija:

Tablica 4: Broj rođenih i umrlih pojedinih religija

	Christians	Muslims	Unaffiliated	Hindus	Buddhists	Folk	Other	Jews
% of world population 2015	31.2%	24.1%	16.0%	15.1%	6.9%	5.7%	0.8%	0.2%
% of all births, 2010-15	32.8	31.4	10.1	16.0	4.7	4.2	0.6	0.2
% of all deaths, 2010-15	36.8	20.9	14.5	14.5	6.9	5.3	0.9	0.2
<hr/>								
% of world population 2060	31.8	31.1	12.5	14.5	4.8	4.6	0.6	0.2
% of all births, 2055-60	35.1	36.0	9.3	11.8	3.3	3.9	0.4	0.1
% of all deaths, 2055-60	30.6	24.6	16.2	15.0	6.7	5.9	0.8	0.2

Izvor: Pew Research Center 2017

Kako ovi podatci utječu na sliku religiozne populacije? Kršćani, najveća vjerska skupina na svijetu, doživjeli su najveći broj rođenih i umrlih između 2010. i 2015. Otprilike 107 milijuna kršćana umrlo je u tom petogodišnjem razdoblju, dok se procjenjuje da su 223 milijuna beba rodile kršćanske majke. Kao rezultat toga, prirodni prirast kršćanskog stanovništva u to vrijeme, izračunat kao zbroj rođenih i umrlih, iznosio je 116 milijuna. Postojao je samo mali broj nedavnih porođaja nevezanih žena (10% svih porođaja između 2010. i 2015.) u usporedbi s ukupnom veličinom vjerski nepovezanih zajednica (16% svjetske populacije). Unatoč tome što su treća po veličini skupina u cjelini, religiozni "ništa" se nalaze na četvrtom mjestu po broju rađanja nakon hindusa zbog nižih stopa plodnosti. Očekuje se da su majke koje nisu povezane rodile 68 milijuna djece između 2010. i 2015., dok su majke hinduistice rodile 109 milijuna. Hindusi su također doživjeli znatno veći prirodni porast od onih drugih religija (67 milijuna naspram 26 milijuna) (Pew Research 2017).

Iako je kršćanstvo trenutno najzastupljenija religija, pripadnici muslimanske vjeroispovijesti bilježe ogroman rast u natalitetu. S 213 milijuna djece koju su rodile muslimanske majke između 2010. i 2015. godine, muslimani su bili na drugom mjestu po broju

rođenih. Muslimani međutim bilježe prirodni porast od više od 152 milijuna ljudi, najveći od bilo koje vjerske skupine, kao rezultat manjine smrtnih slučajeva muslimana (61 milijuna). Zbog visoke stope fertiliteta muslimana i koncentracije muslimana u mlađim dobnim skupinama, koje imaju nižu stopu mortaliteta, došlo je do značajnog prirodnog porasta muslimanskog stanovništva. Nakon 2015. očekuje se da će i kršćanske i muslimanske majke rađati više djece do 2060. Međutim, očekuje se da će muslimanske stope rađanja rasti brže; kao rezultat toga, do 2035. godine, udio djece muslimanskih majki će premašiti broj djece kršćanskih majki. Predviđa se da će razlika u stopama nataliteta između dvije skupine doseći 6 milijuna između 2055. i 2060. (232 milijuna rođenih među muslimanima naspram 226 milijuna rođenih među kršćanima). Nasuprot tome, predviđa se da će se za sve druge značajne vjerske skupine ukupni broj rođenih postupno smanjivati između 2015. i 2060. Godine (Pew Research 2017).

U demografskim istraživanjima često se zanemaruje važnost religije u objašnjenju varijacija plodnosti, osobito u zapadnoj Europi gdje su institucionalni oblici vjerske pripadnosti značajno opali. Prema konvencionalnoj ideji sekularizacije, modernizacijski procesi, poput poboljšanja znanosti, tehnologije, obrazovanja i gospodarskog rasta, evidentno postupno smanjuju važnost religije sve dok ona ne gubi svoju ulogu u društvenom i privatnom životu. Budući da su odluke o sklapanju braka i reproduktivnim mogućnostima sve više vođene ljudskim težnjama za samoispunjenjem, a ne moralnim kodeksom vjerskih institucija, ovaj proces mogao bi imati značajan utjecaj na promjenu obiteljskih navika. Iz ovih podataka vidimo kako će se otprilike mijenjati religijska slika u svijetu. Homogenost koja se spominjala u prethodnim ulomcima postat će veća i na području Europe. S obzirom na rast nataliteta među muslimanima i kršćanima, ostale vjere mogle bi se suočiti sa ekstremnim smanjenjem populacije zbog starosti.

6.2. Kršćanstvo u Europi

Kada gledamo užu sliku, kršćanska populacija u Europi lagano opada, upravo zbog starosti kršćanske populacije smanjuje se i sam fertilitet iste. Između 2010. i 2015. smrtnost je nadmašila rođenost među kršćanima u 24 od 42 zemlje, prvenstveno u istočnoj Europi, ali također i u nekim dijelovima zapadne Europe. Osim toga, među stanovništvom u Austriji, Ukrajini i Rusiji koje nije bilo povezano ni s jednom religijom, smrtni slučajevi su bili veći od rođenih za najmanje 10 000. Međutim, između 2010. i 2015. vjerski neopredijeljeni u većini europskih naroda doživjeli su prirodni porast broja (u 19 zemalja) ili minimalnu ukupnu promjenu (u 20 zemalja). U usporedbi s kršćanskom populacijom u Europi, to ukazuje na

relativno mlad dobni profil vjerski neopredijeljenih (Pew Research 2017).

6.3. Britanija, Francuska i Nizozemska

Spominjali smo kako suvremenost, industrijalizacija i novi rodni režimi uvelike utječu na religioznost, a samim time i fertilitet. Za ove tri zemlje, Veliku Britaniju, Francusku i Nizozemsku, smatra se da su doživjele neke od najdramatičnijih vjerskih padova u Europi tijekom prošlog stoljeća. To najjasnije pokazuje generacijski pad u postotku osoba koje se izjašnjavaju kao religiozni i u broju osoba koje redovito posjećuju vjerske obrede, posebice među generacijama rođenima nakon Drugog svjetskog rata (Peri-Rotem, 2016). Ipak, te se zemlje uvelike razlikuju jedna od druge u pogledu vjerskog nasljeđa i rasprostranjenosti vjerskih skupina. Religiozni krajolik u Britaniji i Nizozemskoj relativno je raznolik i sastoji se od različitih protestantskih denominacija uz značajnu katoličku populaciju. U Francuskoj, s druge strane, rimokatolicizam čini dominantnu religiju; u 2010. udio krštenih katolika u ukupnoj francuskoj populaciji procijenjen je na 75 % (Pew Research Center 2013). Što se tiče ovih zemalja, vjerska pripadnost povezana je s višim razinama plodnosti, pri čemu religiozne žene imaju najviše razine plodnosti.

Rezultati pokazuju sve veći jaz u plodnosti između praktikanata katolika i nepraktikanata u Francuskoj, kao i između praktikanata protestanata (nizozemskih reformiranih i drugih) i nepraktikanata u Nizozemskoj. S druge strane, iako postoji rastuće odstupanje za najnovije pripadnike, razlike u plodnosti između prakticirajućih katolkinja i ostalih žena u Britaniji su se smanjile. „Četvrta hipoteza o većoj sklonosti religioznijih žena da uđu u majčinstvo i povećanju tog jaza među nedavnim skupinama dobila je određenu podršku u ovoj studiji; udio žena bez djece najviše je porastao među nevjernicima, dok je općenito opao za one koje prakticiraju religiju. Međutim, te se razlike barem djelomično pripisuju različitim bračnim obrascima među vjerskim skupinama“ (Peri-Rotem, 2016).

7. Zaključak

Možemo zaključiti da su fertilitet i promjena stopa fertiliteta u Europi te čimbenici koji utječu na te promjene, doista složen fenomen za koji ne postoji jednostavno objašnjenje te definitivno ne možemo navesti religioznost kao jedini faktor utjecaja. Raspad modela relativno stabilne „nuklearne obitelji“ i pojava drugih i drugačijih organizacijskih oblika, poput kohabitacije, samačkih kućanstava, obitelji s jednim roditeljem i slično, povezani su s općim promjenama u percepciji obitelji. To posebno vrijedi za bračni život. No, natalitet je porastao upravo u narodima koji su bili karakteristični za opisano krajem 20. i početkom 21. stoljeća, kao i u mnogim drugim područjima, pa tako i u bračnom i obiteljskom životu. S druge strane, pad stope nataliteta i dalje je vidljiv u zemljama u kojima su gore navedene promjene bile manje vidljive i gdje su još uvijek na snazi konvencionalne obiteljske strukture. Osobito religiozne osobe mogu imati jasne ciljeve plodnosti jer vjeruju u višu silu koja će im pomoći u odgoju djece i spasiti ih od poteškoća i problema majčinstva. Već postoje neki znanstveni dokazi koji upućuju na to da se religiozniji ljudi odlučuju imati manje djece od manje religioznih ljudi zbog toga koliko su im percipirani troškovi rađanja djece manje važni. To može značiti da religiozniji ljudi mogu formulirati namjere plodnosti češće nego manje religiozni ljudi jer su manje pod utjecajem prepreka koje sprječavaju pretvaranje ideala plodnosti u namjere. Naime, ideje o braku, ili kontracepciji pod utjecajem religije također mogu utjecati na težnju žena da imaju djecu, gdje možemo uvesti i pojam rodnog režima.

Hipoteza ovog rada bila je utječe li religioznost na fertilitet. Kao odgovor na ovo pitanje, a i sam zaključak rada, ponudio se jasan odgovor. Religioznost ima utjecaj na fertilitet, ali je teško odrediti po kojim kriterijima. Za jasnije razumijevanje zašto se i religioznost i fertilitet toliko razlikuju među zemljama potrebno je razumjeti pojmove homogenosti religije i rodnog režima. Rodni režim navela bih kao direktnog posrednika u utjecaju religioznosti na fertilitet. Religioznost utječe na stvaranje slike o idealnoj obitelji i ženama nameće i kada i koliko djece bi bilo potrebno kako bi se ostvarile kao idealnima. Rodni režimi su direktno nusprodukti religije pa samim time utječu na stavove žena o namjerama plodnosti. Rodni režim može se uzeti i kao objašnjenje razlike između fertiliteta Europe i Sjedinjenih Američkih Država, s obzirom da je u SAD-u izraženiji rodni režim i političke skupine s vjerskim predznakom, poput Kršćanske koalicije i Zabrinutih žena za Ameriku, pozivaju na povratak kršćanskim načelima. Njihovim dnevnim redom dominiraju „pro-family“ načela, poput protivljenja pobačaju i homoseksualnim brakovima i zahtijevanja samo apstinencije u školskim programima spolnog odgoja (Hayford, Morgan, 2008).

Religijski trendovi, zaključno, imaju utjecaj na stopu fertiliteta, ali moraju se uzeti u obzir i ostali socioekonomski čimbenici. Životni uvjeti mnogih ljudi mijenjaju se kako modernost napreduje, smanjujući njihovu izloženost naglim, nepredviđenim opasnostima. Osim toga, socioekonomske razlike imaju značajan utjecaj na sigurnost ljudi. Značenje religijskih uvjerenja se tako povećava, a smanjuje u sigurnijim zajednicama, i obrnuto. Dolazi do problema čak i mogućeg izumiranja pojedinih religija i ekstremnih padova drugih religija zbog većinski starije populacije istih. Na kraju možemo reći da su religioznost i fertilitet međusobno ovisni i proporcionalni, zbog razlike u starosti pojedinih religijskih populacija, fertilitet utječe na mijenjanje religiozne slike svijeta isto kao što i sama religioznost utječe na namjeru plodnosti.

8. Literatura

1. Bein, C., Gauthier, A. i Mynarska M. (2021). „Religiosity and Fertility Intentions: Can the Gender Regime Explain Cross-Country Differences?“ *European Journal of Population* No.37: pp. 443–472
2. Berghammer, C. i Buber-Ennser, I. (2021). „Religiosity and the realisation of fertility intentions: A comparative study of eight European countries“ *Population, space and place: Volume 27(6)*: pp. 1-25
3. Brañas-Garza, P. i Neuman, S. (2006). „Is Fertility Related to Religiosity? Evidence from Spain“ *IZA Discussion Paper* No. 2192 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=919965# (12.08.2022.)
4. Frejka, T. i Westoff, C. (2006). „Religion, Religiousness and Fertility in the U.S. and in Europe“ *Eur J Population* Vol.24, No. 24: pp. 5-31
5. Hayford, R. S. i Morgan, S. P. (2008). „Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions“ *Social Forces*, Vol. 86(3): pp. 1163-1188
6. Heaton, B. T.(1986). „How Does Religion Influence Fertility?: The Case of Mormons“ *Journal for the Scientific Study of Religion* , Vol. 25, No. 2 pp. 248-258
7. Hill, S. M. (2009). „The Historiography of Mormonism“ *Cambridge University Press* Vol. 28(4): pp. 418 - 426
8. McQuillan, K. (2004). „When Does Religion Influence Fertility?“ *Population and Development Review* Vol. 30(1): pp. 25-56
9. Mills, M. et al. (2008). „Gender Equity and Fertility Intentions in Italy and the Netherlands.” *Demographic Research* Vol.18(1): pp. 1-26
10. Norris, P. i Inglehart R.(2004).„Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide“ *Cambridge University Press*, Cambridge
11. Peri-Rotem, N. (2016). „Religion and Fertility in Western Europe: Trends Across Cohorts in Britain, France and the Netherlands“ *Eur J Population* No. 32(2): pp. 231-265
12. Pew Research Center (2009). „Religion in the News: 2009“ <https://www.pewresearch.org/religion/2010/03/25/religion-in-the-news-2009/> (28.9.2022).
13. Pew Research Center (2012). „The Global Religious Landscape: A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010“

<https://www.pewresearch.org/religion/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/>
(27.8.2022.)

14. Pew Research Center (2013). „The World’s Muslims: Religion, Politics and Society“
<https://www.pewresearch.org/religion/2013/04/30/the-worlds-muslims-religion-politics-society-overview/> (1.9.2022.)
15. Pew Research Center (2017). „The Changing Global Religious Landscape: Babies born to Muslims will begin to outnumber Christian births by 2035; people with no religion face a birth dearth“ <https://www.pewresearch.org/religion/2017/04/05/the-changing-global-religious-landscape/> (28.8.2022).
16. Twenge, M. J. i Sherman, A. R. (2016). „Declines in American Adults’ Religious Participation and Beliefs, 1972-2014“ *SAGE Open* Vol.6(1): pp. 1-13
17. Walby, S. (2020). „Varieties of Gender Regimes“ *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* Vol. 27(3): pp. 414-431
18. Wuthnow, R. (1988). „The Restructuring of American Religion“, *Princeton: Princeton University Press*, New Jersey